

УДК 373.3/5.016:811.161.2]:159.942

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2\(48\)-345-353](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-345-353)

Дика Наталія Михайлівна кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мовно-літературної освіти Інституту післядипломної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-1385-5027>

Глазова Олександра Павлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мовно-літературної освіти Інституту післядипломної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0554-9858>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ НАДОЛУЖЕННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ УЧНІВ ЗЗСО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті висвітлено проблему розвитку соціально-емоційних навичок у процесі надолуження освітніх втрат учнів закладів загальної середньої освіти на уроках української мови. Наведено результатами міжнародного Дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022–2024). Підкреслено, що від учителя-словесника процес розвитку соціально-емоційних навичок вимагає креативності мислення, вміння забезпечити необхідний рівень інтерактивності, підтримку в учнів пізнавального інтересу, що сприятиме належній мотивації до навчання, створивши для надолуження освітніх втрат значні можливості.

Пояснено значення соціально-емоційних (м'яких) навичок для сформованості належної мотивації до навчання, наголошено на важливості й доцільності розвитку таких навичок у процесі надолуження освітніх втрат, обґрунтовано потребу їх розвитку на уроках української мови. Зокрема, акцентовано увагу на завданнях, які можуть охоплювати бесіди, диспути, дискусії в парі або групі, інтерв'ю тощо, сприяючи розвитку в учнів уваги, емоційного інтелекту та навички конструктивної комунікації.

З'ясовано, що важливою умовою навчання мови має бути соціальна взаємодія, у процесі якої учні спілкуються, обмінюються думками та враженнями, висловлюють почуття, спільно вирішують проблеми, опановують суспільні цінності.

Виокремлено підхід, який цілком відповідає завданню надолуження освітніх втрат: не зрозумів/ла – розберись, вчасно не засвоїв/ла – вивчи, раніше не запам'ятав/ла – потренуйся. Зауважено, що вибудова освітнього процесу в такий спосіб сприяє розвитку уважного ставлення до мови, аналітичного й

критичного мислення, виробленню мовних і мовленнєвих умінь і навичок, а відтак сформованості відповідних компетентностей.

Подано приклади різнорівневих вправ і завдань відповідного змісту.

Зроблено висновок, що надолуженню освітніх втрат сприяє розвиток соціально-емоційних навичок учнів, які в межах компетентнісного підходу до навчання набувають особливої цінності. Такі навички забезпечують розв'язання різноманітних завдань, встановлення конструктивних стосунків, здатність успішно керувати своїми почуттями й діями.

Ключові слова: загальна середня освіта, методика навчання української мови, освітні втрати, соціально-емоційні навички, механізми компенсації освітніх втрат, професійна компетентність вчителя.

Dyka Natalia Mykhailivna PhD of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Language and Literary Education of the Institute of Postgraduate Education, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-1385-5027>

Glazova Oleksandra Pavlivna PhD of Philological Sciences, Docent, Institute of Postgraduate Education, Kyiv University named after Borys Hrinchenko, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0554-9858>

DEVELOPMENT OF SOCIAL-EMOTIONAL SKILLS IN THE PROCESS OF COMPENSATING EDUCATIONAL LOSS OF SCHOOL STUDENTS IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS

Abstract. The article highlights the problem of developing socio-emotional skills in the process of compensating for educational losses of students of general secondary education institutions at Ukrainian language lessons. The results of the international Study of Social and Emotional Skills (SESS) in Ukraine (2022–2024) are presented. It is emphasized that the process of developing socio-emotional skills requires creative thinking from a teacher-linguist, the ability to provide the necessary level of interactivity, and support students' cognitive interest, which will contribute to proper motivation for learning, creating significant opportunities for compensating for educational losses. The importance of socio-emotional (soft) skills for the formation of proper motivation for learning is explained, the importance and feasibility of developing such skills in the process of compensating for educational losses is emphasized, and the need for their development at Ukrainian language lessons is substantiated. In particular, the focus is on tasks that can include conversations, debates, discussions in pairs or groups, interviews, etc., contributing to the development of students' attention, emotional intelligence, and constructive communication skills.

It is found that an important condition for language learning should be social interaction, in the process of which students communicate, exchange thoughts and impressions, express feelings, solve problems together, and master social values.

An approach is highlighted that fully corresponds to the task of making up for educational losses: did not understand - figure it out, did not learn in time - study, did not remember before - practice. It is noted that building the educational process in this way contributes to the development of an attentive attitude to language, analytical and critical thinking, the development of language and speech skills and abilities, and therefore the formation of relevant competencies.

Examples of multi-level exercises and tasks of appropriate content are given.

It was concluded that compensating for educational losses is facilitated by the development of students' social and emotional skills, which, within the framework of a competency-based approach to learning, acquire special value. Such skills ensure the solution of various tasks, the establishment of constructive relationships, and the ability to successfully manage one's feelings and actions.

Keywords: general secondary education, methodology of teaching the Ukrainian language, educational losses, socio-emotional skills, mechanisms for compensating for educational losses, professional competence of the teacher.

Постановка проблеми. У попередніх статтях ми вже наголошували, що аналіз сучасних досліджень засвідчив наявність певних труднощів, зокрема: потреба в універсальному інструменті для подолання освітніх втрат та розривів; пошуки шляхів підвищення якості мовної освіти; необхідність у мовно-національній самоідентифікації учасників освітнього процесу; вироблення та розвиток мовної стійкості здобувачів освіти [2, с. 41] тощо. Результати проведеного Державною службою якості освіти в 2023–2024 навчальному році дослідження засвідчили значне зниження мотивації учнів до здобуття знань, головною причиною чого визнано спричинену умовами гібридної повномасштабної війни нестабільність психоемоційного стану.

Необхідно враховувати, що здобуванню знань з метою їх подальшого перетворення на компетентності має передувати розвиток соціально-емоційних навичок, більшість яких в умовах воєнного часу було втрачено. Саме такі навички (їх ще називають м'якими, гнучкими, навичками ХХІ століття, *soft* або *life skills*) є важливими не лише для навчальних досягнень, а й для соціальних відносин, взаєморозуміння та згуртованості, а відтак активної громадянської позиції, а в подальшому житті – конкурентоспроможності на ринку праці й благополуччя людини загалом. З цієї причини подолання освітніх втрат учнівства має відбуватися на засадах єдності академічного й соціально-емоційного навчання.

В оприлюдненому в червні 2024 року Національному звіті за результатами міжнародного Дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022–2024), виконаного Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), ГО «ЕдКемп Україна» та Державною службою якості освіти України (ДСЯО), в українського учнівства визначено нижчий рівень сформованості соціально-емоційних навичок порівняно з однолітками

з інших країн. Причина полягає в несприятливих умовах для освітнього процесу через військову агресію РФ проти України. Найбільша різниця спостерігається в розвиненості таких навичок: креативність, толерантність, упевненість у собі, допитливість, товариськість, співпереживання.

Значні можливості для розвитку соціально-емоційних навичок мають уроки української мови. Від учителя-словесника це вимагає креативності мислення, вміння забезпечити відповідний рівень інтерактивності, підтримку в учнів пізнавального інтересу, що сприятиме належній мотивації до навчання, створивши для надолуження освітніх втрат значні можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба розвитку в учнів ЗЗСО м'яких навичок відображена в затверджених на державному рівні та схвалених суспільством законах і змінах в освітньому законодавстві, серед яких: Закон «Про освіту» (2017), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020), Державний стандарт початкової освіти (2018), Державний стандарт базової середньої освіти (2020) тощо.

«Плекання таких навичок, як мотивація досягати, наполегливість і допитливість допоможе підвищити академічні досягнення та долати освітні розриви в різних категорій і груп учнівства. [...] Виконання певних завдань потребує застосування навички креативності», - зазначено в Національному звіті за результатами міжнародного Дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022 – 2024) [5, с. 27].

Оскільки освіту розуміють як єдність навчання, виховання, розвитку й соціалізації особистості, втрати в освіті не варто ототожнювати лише з навчальними втратами. У широкому сенсі освітні втрати означають втрату можливостей для всебічного розвитку учнів – інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного [1, с. 7].

Керівниця відділу освітніх програм та аналітики благодійного фонду savED Анастасія Онатій наголошує на тому, що освітні втрати бувають академічними та соціальними – уміннями, які мають формуватися під час взаємодії учнів одне з одним та з учителем у класі [6]. Слід додати, що соціально-емоційні навички корисні в подоланні стресових ситуацій. Знання і вміння, які викликають співпереживання, найбільш усвідомлено й активно формуються в процесі взаємодії учнів, їхнього спілкування та співпраці. Соціальні освітні втрати здійснюють значний вплив на рівень засвоєння учнями знань та навичок.

Працюючи над надолуженням освітніх втрат, слід добирати завдання, які підтримують навчальну взаємодію між учнями, мають позитивний вплив на їхні емоції, сприяють самовияву учнів та збільшують їхню мотивацію до досягнення успіхів. Це дасть змогу розвивати комунікативні вміння учнів, зокрема у процесі діалогічного мовлення, вчити їх усвідомлювати власні й чужі прагнення, емоції й переживання.

Завдання можуть охоплювати бесіди, диспути, дискусії в парі або групі, інтерв'ю тощо, сприяючи розвитку в учнів уваги, емоційного інтелекту та навички конструктивної комунікації.

Мета статті – окреслити шляхи розвитку соціально-емоційних навичок для подолання на уроках української мови освітніх втрат, надати зразки вправ і завдань відповідного змісту.

Виклад основного матеріалу. Важливою умовою навчання мови має бути соціальна взаємодія, у процесі якої учні спілкуються, обмінюються думками та враженнями, висловлюють почуття, спільно вирішують проблеми, опановують суспільні цінності.

Таким чином, вивчення мови набуває виразного практико-орієнтованого спрямування: навчальну тему маємо засвоїти задля грамотного використання здобутих мовних знань у спілкуванні. Такий підхід цілком відповідає завданню надолуження освітніх втрат: не зрозумів/ла – розберись, вчасно не засвоїв/ла – вивчи, раніше не запам'ятав/ла – потренуйся. Вибудова освітнього процесу в такий спосіб сприяє розвитку уважного ставлення до мови, аналітичного й критичного мислення, виробленню мовних і мовленнєвих умінь і навичок, а відтак сформованості відповідних компетентностей.

Важливо, щоб умова завдання відтворювала актуальну й цікаву для учнів ситуацію, спонукала до її осмислення й обговорення з обов'язковою можливістю усвідомлення відповідних емоцій і переживань – своїх та інших людей. Виконання таких завдань скеровує й готує учнів до подальшого використання здобутих мовних знань у реальній мовленнєвій практиці.

Подаємо приклади вправ, метою яких, крім надолуження освітніх втрат через здобуття мовних і мовленнєвих умінь є розвиток соціально-емоційних навичок.

5-6 класи. Мовні теми: Пряме і переносне значення слова. Синоніми. Роль синонімів у мовленні.

Розвиток соціально-емоційних навичок: співпереживання, толерантності, товариськості.

*Прослухайте текст. Які почуття спонукали учнів негайно поступитися дівчинці місцем на першій парті? Які почуття поведінка цих учнів викликала у вас? Чому поведінка класу втішила й заспокоїла вчителя?

До класу зайшов директор школи з маленькою дівчинкою. Тридцять п'ять пар очей впилися в неї.

Дівчинка була горбатенька.

Учитель затамував подих і повернувся обличчям до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиву, ні насмішки.

У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивилися на незнайому дівчинку й лагідно всміхалися.

Учитель полегшено перевів дух.

- Цю дівчинку кличуть Олею, - каже директор. – Вона здалеку приїхала до нас. Хто поступиться їй місцем на першій парті? Бачите, яка вона маленька?

Усі шість хлопчиків і дівчаток, що сиділи за передніми партами, піднесли руки.

- Я...

Тепер учитель був спокійний: клас витримав іспит (*В. Сухомлинський*).

*Значення слова *співпереживання* з'ясуйте за тлумачним словником (переймання почуттями й думками іншої людини, ставлення до її життя як до свого, бажання зрозуміти, допомогти й підтримати).

*Витлумачте значення речення *Тридцять п'ять пар очей впилися в незнайому дівчинку*. Яке слово вжите в переносному значенні? Поясніть це значення.

*Поясніть слова, якими завершується текст: *клас витримав іспит*. У прямому чи переносному значенні вжито ці слова?

*Доберіть синоніми до слів *цікавість* (допитливість, інтерес), *лагідність* (ніжність, ласкавість), *затамувати* (стримати, зупинити).

*Поясніть слова В. Сухомлинського: *«Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре»*. У відповіді вживайте синоніми.

*Як потрібно ставитися до людей – військових або цивільних, які отримали інвалідність під час військових дій? Чи доводилося вам із ними спілкуватися? Розкажіть про це. У розповіді вживайте синоніми.

8 клас. Мовна тема: Речення прості й складні (загальна характеристика). Типи простих речень за складом граматичної основи (двоскладні, односкладні), за наявністю другорядних членів (поширені, непоширені); за наявністю однорідних членів, звертань, вставних слів.

Розвиток соціально-емоційних навичок: креативності, допитливості, упевненості в собі.

*Перепишіть. Визначте й підкресліть граматичні основи речень.

Історики не випадково назвали Запорозьку Січ козацькою республікою. Усі важливі питання вирішувалися на Січі колегіально, і жоден із гетьманів не мав прав самодержця. Визнання і шану козаки здобували в боях або ж мудрими, розсудливими, справедливими рішеннями в повсякденному житті.

Як відомо, в історії не буває «якби». Але спробуймо уявити, що могло б статися з нашим народом, якби не було Запорозької Січі. Очевидно, тоді б зовсім не стало України, не стало б українського народу, не стало б на землі багатьох племен і народів.

Мужні лицарі Запорожжя оборонили й відстояли свій народ, утвердили його право бути на рідній землі, бути українцями (*За М. Слабошпицьким*).

*Які почуття викликає у вас образ українського козака? У відповіді використовуйте прості речення непоширені й поширені.

*З українським козацтвом сьогодні порівнюють ЗСУ. Що є підставою для такого порівняння? Які почуття викликає у вас війн ЗСУ? Чому? У відповіді вживайте складні речення.

*Сформулюйте й запишіть 5 запитань, які хотіли б поставити авторові плакату (постера). Сформулюйте відповіді, які сподіваєтесь почути. Уживайте речення, ускладнені звертаннями.

*Якби у вашій школі оголосили конкурс на кращий ескіз плакату до відзначення Дня українського козацтва, що на такому ескізі зобразили б ви? Які почуття й емоції бажали б таким плакатом передати? Організуйте в класі обговорення. Уживайте речення, ускладнені однорідними членами.

* Об'єднайтесь у групи. Підготуйте текст інформації для шкільного сайту на тему: *Козацькому роду нема переводу*. У тексті вживайте речення, ускладнені вставними словами.

9 клас. Мовна тема: Цитата як спосіб передачі чужого мовлення. Розділові знаки для оформлення цитат.

Розвиток соціально-емоційних навичок: допитливості, самоконтролю, самоефективності, впевненості в собі.

*Прочитайте уривок з навчально-методичного посібника «Український комунікативний етикет» (авторка - М.О.Стахів). Поясніть, яке значення належить у поданому тексті цитуванню. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Особливого значення у спілкуванні надається усмішці. Усмішка – «особливий порух м'язами обличчя (губ, очей), який виражає схильність до сміху» (*Словник української мови*).

Синонім до слова «усмішка» – посмішка. Однак це слово в українській мові частіше вживається в значенні «глузлива усмішка, яка означає іронічне ставлення до кого-небудь чи до чого-небудь».

Одна з характерних рис ментальності українців – гумор. Дослідники стверджують, що природжена насмішкуватість не покидає українців у найтяжчі хвилини. Вони кепкують не лише над іншими, а й над самими собою. Якщо ж «людина здатна сміятися над власними невдачами й бідами, глузувати з примхливої долі, вона до кінця своїх днів зберігатиме гарний настрій, ще й сіятиме між людьми злагоду» (*О.Корніяка*,

психолог). До того ж гумор засвідчує людську гідність, стверджує перевагу людини над обставинами. Вважається, що прямий погляд, привітна усмішка – це прикмети людини чесною, розумною, вихованою. «Усміхайтесь до кожного, з ким маєте намір установити контакт, і ви переконаєтеся, що усмішка налаштовує розмову на доброзичливий лад» (*Іржі Томан, чеський письменник і соціолог*).

*Лексичне значення слів *гумор* та *ментальність* з'ясуйте за тлумачним словником. Як ви гадаєте, чому пояснення суті природної насмішкуватості українців авторка тексту підкріплює цитатою зі статті психолога?

* Витлумачте зміст цитати з твору Остапа Вишні «*Гумор – синонім свободи*». Які почуття спричиняє у вас ця висловлена письменником думка?

*Чому пораду встановлювати контакт зі співрозмовником саме з усмішки авторка підкріплює цитатою з тексту соціолога – фахівця, який досліджує явища, які відбуваються в суспільстві? Які почуття можна передати ще до початку словесного спілкування мімікою, зокрема, усмішкою?

*Роздивіться репродукцію картини І. Рєпіна «Запорожці». Хто з героїв картини, на вашу думку, усміхається, а хто посміхається? Які ментальні риси українського козацтва така реакція на зміст листа ворогові виявляє?

*Які відомі вам життєві ситуації доцільно охарактеризувати народними прислів'ями *Жменя сміху - людям на втіху. Жарт місце має. Хто сміється, тому не минеться. Та нехай люди сміються — аби не плакали*. Відповідь запишіть, уживаючи прислів'я як цитати.

Висновки. Надолуженню освітніх втрат сприяє розвиток соціально-емоційних навичок учнів, які в межах компетентнісного підходу до навчання набувають особливої цінності. Такі навички забезпечують розв'язання різноманітних завдань, встановлення конструктивних стосунків, здатність успішно керувати своїми почуттями й діями.

Важливим є практико-орієнтований підхід до навчання мови, що виявляється передовсім в актуальності змісту завдань - це спонукає учнів до його обговорення та активного обміну думками, оцінками й почуттями. Активне спілкування, участь у дискусіях, мовні і мовленнєві конкурси урізноманітнюють уроки, роблять їх цікавими, чим сприяють сформованості належної мотивації до навчання. Через визначення й називання емоційних станів – свого й однокласників – учні легше сприймають і краще запам'ятовують мовний матеріал, що, в свою чергу, допомагає надолужувати освітні втрати.

Література:

1. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання / Український центр оцінювання якості освіти. К. 2023. 30 с. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf
2. Дика Н. Траєкторія ефективної комунікації вчителя: особливості професійно-мовленнєвого спілкування. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2023. № 40 (2). С. 39-44. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48388/1/N_Dyka_POTPPP_40_2023.pdf

3. Дослідження. Соціально-емоційні навички для поліпшення якості життя: короткий виклад звіту ДоСЕН 2023. Том 1. 12 с. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Korotkiy-viklad-zvitu-DoSEN-2023.pdf>

4. Елькін О.Б. Соціально-емоційне навчання як затребувана практика формування м'яких навичок учнівства: сучасні виклики та досвід України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. № 10. Вип. 1-10. С. 42-56. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/281654>

5. Національний звіт за результатами міжнародного Дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022 – 2024). Том 1 / кол. авт. : О. Елькін, О. Марущенко, Г. Бичко, В. Терещенко, М. Мазорчук, Т. Вакуленко та ін.; за ред. О. Елькіна, О. Марущенко, В. Терещенка; ГО «ЕдКемп Україна». Харків, 2024. 223 с. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/Nacionalniy-zvit-DOSEN.pdf>

6. Онатій А. Ціна освітніх втрат – мільярди: як врятувати знання та навички школярів у 2025-му? Українська правда. Життя. 20 січня 2025 року. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/cina-osvitnih-vtrat-milyardi-yak-vryatuvati-znannya-ta-navichki-shkolyariv-u-2025-mu-305971/>

References:

1. Bychko H., Tereshchenko V. (2023) Navchalni vtraty: sutnist, prychny, naslidky ta shliakhy podolannia. *Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity*. Kyiv. 30 s. [Educational losses: essence, causes, consequences and ways to overcome them]. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf [in Ukrainian].

2. Dyka N. (2023). Traiektoriia efektyvnoi komunikatsii vchytelia: osoblyvosti profesiinomo-vlennievoho spilkuвання. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*. № 40 (2). S. 39-44. [The trajectory of effective teacher communication: features of professional speech communication]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48388/1/N_Dyka_POTPPP_40_2023.pdf [in Ukrainian].

3. Doslidzhennia. Sotsialno-emotsiini navychky dlia polipshennia yakosti zhyttia: korotkyi vyklad zvituu DoSEN 2023. Tom 1. 12 s. [Research. Social-emotional skills for improving quality of life: a summary of the DoSEN 2023 report]. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Korotkiy-viklad-zvitu-DoSEN-2023.pdf> [in Ukrainian].

4. Elkin O.B. (2023). Sotsialno-emotsiine navchannia yak zatrebuvana praktyka formuvannia miakykh navychok uchnivstva: suchasni vyklyky ta dosvid Ukrainy. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. № 10. V. 1-10. S. 42-56. [Social-emotional learning as a popular practice for forming soft skills of students: modern challenges and experience of Ukraine]. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/281654> [in Ukrainian].

5. Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho Doslidzhennia sotsialno-emotsiinykh navychok (DoSEN) v Ukraini (2022 – 2024). Tom 1 / kol. avt. : O. Elkin, O. Marushchenko, H. Bychko, V. Tereshchenko, M. Mazorchuk, T. Vakulenko ta in.; za red. O. Elkina, O. Marushchenka, V. Tereshchenka; HO «EdKemp Ukraina». Kharkiv, 2024. 223 s. [National report on the results of the international Social and Emotional Skills Study (SESS) in Ukraine (2022 – 2024)]. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/Nacionalniy-zvit-DOSEN.pdf> [in Ukrainian].

6. Onatii A. Tsina osvitnikh vtrat – miliardy: yak vriatuvaty znannia ta navychky shkolyariv u 2025-mu? *Ukrainska pravda. Zhyttia*. 20 sichnia 2025 roku. [The cost of educational losses is billions: how to save the knowledge and skills of schoolchildren in 2025?]. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/cina-osvitnih-vtrat-milyardi-yak-vryatuvaty-znannya-ta-navichki-shkolyariv-u-2025-mu-305971/> [in Ukrainian].